

LJUDMILA ULICKAJA
JÁKOB LAJTORJÁJA

A betiltott Csehov

(1974)

Tizenegyedik éve voltak együtt. Tengiz azt mondta, hogy ideje levenni Csehovot a műsorról. Nora meglepődött: miért? Mi volna az orosz színház Csehov nélkül? De Tengiz azt mondta, hogy ő már rég erre jutott. És elkezdte szétcincálni a *Három nővért*, váratlanul élesen és gyilkosan. Felemelte szép, nagyon szép kezét, a levegőben tartotta, Nora pedig nem hallott meg egyetlen különálló szót sem, hanem csak egészében szívta magába a furcsa kijelentéseket, amelyeket még visszaadni is lehetetlen lett volna. Tengiz nem beszélt teljesen hibátlanul oroszul, de kivételesen kifejezően. Erős grúz akcentusa volt, amitől kicsit zavarossá vált a mondanója. És ki is tágult. Hogy miért történt így, Nora sose bírta felfogni, de mindig örült, amikor megérezte, hogy a lényeg nem csupán a nyelvben van, hanem egy másik világ és kultúra képviselőjének egész gondolatmenetében...

– Mondd meg nekem, miért vetették le a műsorról Efrosz* előadását? Helyesen értelmezte a *Három nővért*! Szegények, annyira sajnálom őket. Sírhatnékom támad, annyira sajnálom! Kilencszázegy óta egyre emelik, emelik ezt a darabot, egyre magasabbra, az egekig emelik. Igen? Nem bírom

* Anatolij Efrosz (1925–1987) szovjet-orosz színházrendező, a múlt század hatvanas–nyolcvanas éveinek legendás, kimagasló alakja, két nagy kortársa, Jurij Ljubimov és Georgij Tovsztonogov színházánál jóval artisztikusabb színházeszmény követője.

tovább nézni! Elég volt már, igen? – ezzel a grúzosan elnyújtott, felfelé ívelő „igen”-jével valósággal rázuhant Norára.

– Nora! Nora! Tolsztoj azt mondta a *Három nővér*ről, hogy visszataszítóan unalmas! Tudott valamit Lev Tolsztoj? Vagy nem? Mindenki csak unatkozik és sóvárog! Senki sem dolgozik! Oroszországban senki sem dolgozik, mellesleg Grúziában sem dolgozik senki! És ha dolgoznak, hatalmas undorral! Olga, a gimnáziumigazgató, ez pedig kiváló munka lenne, századelő, leánygimnázium, női művelődés, elkezdene tudományt tanítani, nem csak hímzést meg a Tízparancsolatot, megjelennek az első profik, az első női profik! Ő pedig, Olga, unatkozik, cseppenként szivárog el belőle az erő meg a fiatalság! Mása unalmában beleszeret Versinyinbe, aki nagyon fennkölt, de nagyon buta! Gyámoltalan! Miféle férfi ez? Nem értem! Irina hivatalban dolgozik, a postán, vagy isten tudja, hol – a munka unalmas, fárasztó, minden rossz! Dolgozni nem akar, Moszkvába akar! Panaszkodnak! Egész idő alatt panaszkodnak! És mit, mit fognak csinálni Moszkvában? Semmit! Ezért is nem mennek oda! Andrej egy nulla! Natasa – egy „esetlen” állat! Szoljonij – egy igazi állat! Szegény Tuzenbach pedig – hogy lehet feleségül venni egy olyan nőt, aki egyáltalán nem szeret? Micsoda undorító élet ez! Nora! Tudod te, ki a főhős? Na, tudod? Na, gondolkodj! Anfisza! Anfisza a főhős! A dada megy, és mindenki után feltakarít! Neki értelmes élete van, Nora! Van nyírfa seprűje, súrolókefeje, felmosórongya, mos és mosogat, takarít és vasal! Mindenki más teszi a hülyét, és unatkozik. Unatkoznak! És mi van körülöttük? A századelő, igen? Kezdődik az ipari forradalom, igen?, a kapitalizmus! Vasutakat építenek, gyárakat, üzemeket, hidakat! Ők meg Moszkvába vágynak, csak éppen az állomásig se jutnak el! Értesz engem, igen? Igen?

Nora már messze járt, már tudta, mit fog most rajzolni, mit fog felépíteni, tudta, hogy Tengiz örülni fog, hogy itt rögtön,

helyben kiötlött mindent, az egész előadást! Már látta a Prozorov-házat, kibelevze, lecsupasztva, egészen előrehozva a proscéniumra – jobbról, balról, körös-körül pedig építkezés, emelődaruk, vagonok mennek a dolguk után, és zajlik az élet, csikorog, túlkölés, hangjelzések... de a Prozorov-házban egyáltalán, egyáltalán nem veszik észre ezt a tevékeny életet, mozgást, átalakulást, csak bolyonganak a házban, teáznak, beszélgetnek... csak Anfisza cipeli a vödreit, rongyait, önti ki a lavórokat... Kiváló, kiváló! Minden hős csak árnyék, egyedül Anfisza hús-vér alak. Mindannyian muszlinba vannak öltöztetve, füst lengi be őket, és a katonák is félig elmosódottak. Vérszegények. Elhagyatott tér. Szinte testetlen lelkek kertje. És mindenkit muszlinba fog öltöztetni, mint a régi fényképeken, ilyen fakó, színtelen ruhákba. Afféle történelmi ócskaságokba! Igen, persze, Natasa Prozorova életszerű lesz, de csak testben. Rikító rózsaszín ruha, zöld öv! Az egész szépiaszínű, fakó bézs, barnás háttér előtt... Zseniális lesz!

Nora igent mondott. Tengiz átölelte, meglapogatta, magához szorította: Nora, olyat, de olyat csinálunk, amit még nem láttak! És sosem fognak látni! Természetesen szétszednek bennünket! De akkor is megcsináljuk! Ez lesz mind közül a legjobb, amit együtt csináltunk!

Két hónapig el se váltak egymástól. Tengiz próbált. A hétköznapi, megszokott Csehov-szöveg, amelyet mindig finom mögöttes rendezői tartalmakkal, gondolatokkal kell kiegészíteni, gépies gügyögéssé vált, a ragacsos családi tér pedig álomszerűvé, mintha az álmok és a megvalósulatlan tervek lennének az élet realitásai, a képzelet légből kapott fantazmagóriái. Árnyszínház! De ebben a bizonytalan térben csak ketten dolgoztak – Anfisza a maga portörülő rongyával, és Natasa, aki mindenre ráteszi a kezét az életben – a nővérek szobáira, házára, kertjére, a helyi kisvárosi potentátra, az egész számára elérhető világra.

Tengiz nem tárta fel a színészek előtt gyilkos terveit, ezért azok újra meg újra unott értetlenséggel darálták le a szerencsétlen szöveget. És Tengiznek pont erre volt szüksége.

Tengiz a moszkvai nagynénjénél, Mzijánál, egy özvegy zongoratanárnőnél lakott, aki imádta őt. Tengiz erőszakoskodására Nora is odaköltözött a furcsa, kétszintes építménybe, egy lerombolt birtok csodával határos módon fennmaradt kiszolgáló épületeibe, a Puskin Múzeum háta mögé. Mzija két apró szobát bocsátott a rendelkezésükre az emeleten, ő maga a földszinten lakott egy nagy szobában, amely alatt mélységesen mély jégpince rejtezett. Valaha egész nyáron ott tárolták a folyóról hozott jeget, most csak a deszkafedéllel lezárt nyirkos, kongó üresség maradt benne.

Hányszor ülte meg Nora és Tengiz ezt az ünnepet – minden határ és keret eltörlődött a munkának és a szerelemnek, erőik és képességeik hihetetlen megfeszítésének tobzódásában. Elképesztően teljessé és sűrűvé vált az életük, Nora elvesztette a múlttól és a jövőről alkotott minden elképzelését, és az emberek is – rokonok, barátok – teljesen eltűntek, szinte köddé foszlottak. E két hónap alatt mindössze kétszer-háromszor hívta fel az anyját. Bonyolult volt telefonálni, rendszerint a Központi Postáról kellett, meghívásos beszélgetésre, várakozással, rossz vonallal. Amalijának három kilométert kellett mennie a postáig, a telefonállomásig. Mégis megsértődött, hogy Nora ritkán hívja, és a maga félnék módján haragudott rá.

Valójában azonban minden már régen és szó nélkül a helyére került: Amalija Alekszandrovna imádta az ő Andrej Ivanovicsát, és attól kezdve, hogy a férfi felbukkant az életében, háttérbe szorította a lányát. Az öregkori, ahogyan Nora feltételezte, szenvedélynek e lángolása elnyelte az egész világot – elköltöztek a Priokszko-Tyerrasznij Természetvédelmi Területre, Andrej Ivanovics szülővidékére, ahol a férfi

felügyelőként helyezkedett el, vettek egy házat, és felépítettek ott a Nora számára elviselhetetlen paradicsomukat. Ez alkalommal az anyja meghívta a falujukba, „a rendeződdel együtt”, és Nora meg is ígérte, hogy elmennek. Általában nem szokott hazudni, de most nem volt kedve hozzá, hogy üres fecsegésre pazarolja az idejét.

Egy héttel korábban Nora whatman papírból kivágta és megépítette a színpadi tér makettjét. Tengiz, amint szemügyre vette az emelődarukat, amelyek szinte beleütköztek a Prozorov házba, valamint a háttérre rajzolt épületeket, talán felhőkarcolókat, talán gótikus katedrálisokat, fel-felnyögött elragadtatottságában. Az előadás tulajdonképpen magától megszületett – Anfiszta elvonult a még leeresztett függöny előtt, feltörölte a proscénium padlóját, aztán felhangzott az építkezés zaja, felment a függöny, és az egész színpad felnagyított ipusztériális életet kezdett élni: fém csörgött, léghalápcok dübörögtek, daruk mozogtak ide-oda. Aztán az építkezés leállt, szinte feloldódott a levegőben, és a fényfüggöny mögül előbukkant a Prozorov ház... Reggel... Terített asztal... „Apa éppen ma egy éve halt meg, május ötödikén...”

Minden magától zajlott, természetesen, ahogy a fű nő az udvaron, csak nagyon gyorsan. A nagy múltú, begyepesedett színház fennhézó és fontoskodó műszaki vezetője, Szvisztalov meglepő tisztelettel viseltetett Tengiz iránt, bár mintha összekeverte volna a híres grúz rendezővel, Temur Csheidzével. Kiadta a rendelkezéseket, és a műhelyek azonnal el is kezdték gyártani a díszleteket – ilyen „zöld fényt” eddig még senki sem kapott. Mindenki ismerte Szvisztalov természetét, szerette fitogtatni személyes hatalmát: Borovszkijnak is beolvasott, Barhinnak* is keresztbe tett, Sejciszre is rászabadította az ebeket – vagyis aljas volt minden művésszel, aki Nora számára kedves volt... Csoda, egyszerűen

* Szergej Barhin (1938) képzőművész, építész, színházi tervező.

csoda történt! Lehet, hogy Szvisztalov tényleg elérzékenyült a grúz külsőtől, mert a grúzokat Oroszországban így vagy úgy, de összességében szerették, nem úgy, mint a mindenféle zsidókat, örményeket és azerbajdzsánokat...

Párban, szerelemfelhőbe burkolózva repültek be a művészbemutatóra – és a portás is, a büfésnő is rájuk mosolygott, és olyan boldogság tartotta össze őket, hogy Nora érezte, milyen összehangoltan mozognak, talán mint egy balettos pár, talán mint egy jégtáncos pár, és hogy repülnek, hogy repülnek...

Az előadást a premier előtti napon tiltották be, csak a főpróba tudott lemenni, díszletben-jelmezben. Amikor az ismerősökből álló közönség, a papák-mamák elkezdtek szétoszlani, és csak a minisztériumi emberevők maradtak, akik a tervezettnél direkt egy nappal hamarabb jöttek, és világszínházi lett, hogy mindjárt kitör a botrány, Tengiz kilépett a színpadra, és megkérte a kedves nézőket, hogy maradjanak egy beszélgetésre. Ettől azonban a minisztériumi emberek csak még dühösebbek lettek, az előadás elkaszálása mindössze tizenöt percet vett igénybe.

Ekkor Tengiz ismét fölment a színpadra, roppant tiszteltudóan, kézen fogva fölvitte Norát is, és hangosan, dühtől fojtott hangon azt mondta:

– Tisztelt uraim! Efrosznak harminchárom előadást engedélyeztek. A mi *Három nővér*ünk tényleg ennyivel jobb?

Nora kikísérte Tengizt a reptérre. Komor tavasz, egyetlen napsütéses nap nélkül, komor Tengiz. Norát mintha nem is látta volna, már nem mosolygott rájuk senki, a szerelemfelhő szertefoszlott – Tengiz elrepült Tbiliszibe a feleségéhez meg a kislányához egy súlyos vasmadáron. Csüggedten, borotvátlanul állt ott, a halántéka ősült, a homloka csapott, mint egy neandervölgyi, alkoholfűz és izzadságszag áradt belőle, meg valami oknál fogva mandarin illata is. Kivett a zsebéből egy mandarint, Nora kezébe nyomta, rákacsintott, cuppanzott egy pusztit az arcára, és sietett a bezáráshoz.